

RELAȚII BILATERALE POLITICO-DIPLOMATICE TRANSILVANO-OTOMANE

Istoria relațiilor bilaterale româno-otomane nu reprezintă pentru istoriografia română o revelație de dată recentă. Studiul raporturilor bilaterale în perioada medievală, abordarea lor din perspectivă juridică au permis cunoașterea și aprofundarea statutului de autonomie al principatelor noastre în relațiile cu Imperiul Otoman. Faptul explică stăruința cu care cercetătorii au revenit asupra problemei, fie că ei aveau ca obiectiv temeiurile politico-juridice ale contactelor româno-otomane, fie că vizau surprinderea evoluției în timp a acestora¹. De fiecare dată, apropierea de această temă s-a dovedit a fi benefică, contribuind nu numai la lămurirea destinului istoric al cercetării ci și la încărcarea cu noi informații și nuanțe interpretative a istoriei raporturilor româno-otomane, sau chiar a celei general românești². Din acest excelent motiv și având în vedere tematica lucrării noastre, ne propunem o detalare a problematicii româno-otomane, urmărind segmentul transilvănean, știut fiind faptul că acesta a fost mai puțin abordat. Prin urmare vom face o încercare de tratare sintetică și comparativă a acelor elemente referitoare la ideea de frontieră, problemele de protocol și sistemul de reprezentare, din cadrul îndelungatelor și complexelor raporturi ale Transilvaniei cu Poarta³.

Ideea de frontieră. Teritoriu aparent „închis în sine” prin coordonatele sale geografice, depozitar al unei civilizații tradiționale, dar și loc de interferențe etnice, Transilvania a jucat un rol important în ansamblul istoriei românești și central europene. Beneficiind de o poziție strategico-militară de excepție, principatul transilvan a fost o zonă de maxim interes pentru cele două imperii, otoman și habsburgic, care-și disputau întâietatea mondială în secolele XVI-XVII. Stat tampon, aflat după 1541 sub suzeranitatea otomană, la fel ca și Moldova și Țara Românească, Transilvania devine locul de desfășurare a expedițiilor militare și a conflictelor propriu-zise dintre cei doi adversari⁴. Din aceste considerente vizând dobândirea supremației, atât otomanii, cât și imperialii au înțeles să se folosească de resursele politice interne ale Principatului, căutând să promoveze pe tronul de la Alba Iulia reprezentanți ai facțiunilor nobiliare cu orientarea dorită de aceștia. Astfel se explică de ce interesele celor două mari puteri sunt direct racordate la situația Transilvaniei, de controlul căreia depindea succesul uneia sau alteia dintre părți în politica expansionistă central-europeană⁵.

Una dintre problemele care a interesat constant mai ales partea otomană a fost aceea legată de granițele Principatului și de implicarea acestuia ca susținător moral și material al

¹ M. Maxim, *Țările Române și înalta Poartă*, București, 1993, p. 17-23.

² T. Gernil, *Românii și Otomanii*, București, 1991, p. 17-22.

³ Șt. Pascu, *Transilvania în epoca Principatului*, Cluj, 1948, p. 110-117; G. Müller, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen*, Hermanstadt, 1923, p. 32-70.

⁴ Susana Andea, *Începuturile domniei lui Mihai Apafi și relațiile sale cu Grigore Ghica și Eustație Dabija*, în *Studia Universitas Babeș-Bolyai. Historia*, 37, 2/1992, p. 23-49.

⁵ *Ibidem*.

ofensivei Porții pe direcția Belgrad – Buda – Viena – Roma⁶. O asemenea idee s-a impus datorită faptului că, de-a lungul întregii sale domnii – de la prima campanie (1521), până la ultima (1566) –, Süleyman Magnificul a dus o politică de supremație în Europa Centrală. Efortul a fost considerabil, însumând treizeci de campanii care, direct sau indirect, au vizat Regatul Ungariei⁷. În acest context, politica de vasalizare a Transilvaniei și de transformare a sa într-un vârf de lance al intereselor otomane se impunea cu necesitate. Într-o asemenea postură, Principatul nu putea și nu avea dreptul să apară în ochii contemporanilor decât ca un stat vasal Porții, dar cu o vasalitate îndulcită de poziția sa geo-politică și de garanțiile oferite prin acte de către suveranii otomani. Se impunea din partea puterii suzerane atât recunoașterea unui statut de largă autonomie, cât și garantarea hotarelor, ca unică modalitate de conservare a structurilor interne specifice, atât de importante în susținerea intereselor otomane în zonă⁸.

Într-un recent studiu consacrat „problemei transilvane” în cadrul politicii maghiare a lui Süleyman Magnificul⁹, Mihnea Berindei afirma că, încă din timpul stăpânirii ungurești, Transilvania beneficiase de o structură autonomă bazată pe o configurație geografică solidă și pe o organizare unitară, cuprinzând șapte comitate la care se adăugau scaunele săsești și secuiești și districtele românești¹⁰. În opinia aceluiași istoric, după 1541, ca urmare a constituirii eyaletului de Buda, otomanii au utilizat numele de Transilvania pentru un teritoriu mai vast decât cel al voievodatului. Având granițe sensibil mai mari decât voievodatul, Principatul cuprindea Transilvania propriu-zisă, ansamblul teritoriilor de la est de Tisa – Banatul, comitatele situate între Tisa și voievodat (Cenad, Arad, Zarand, Solnoc, Békes, Bihor, Crasna, Szabolca) – și comitatele din nord (Satu Mare, Solnocul de Mijloc, Maramureș, Ugocea și Bereg)¹¹. Ulterior, în deceniile de după 1541, aceste teritorii vor fi ocupate de Habsburgi (comitatele din nord) și de otomani (Banatul și comitatele din sud). Practic, după prăbușirea Regatului feudal maghiar, Transilvania, devenită principat sub suzeranitatea Porții, se găsea într-o nouă perioadă a existenței sale, perioadă marcată de reșezarea poziției sale geopolitice¹².

Transilvania în epoca Principatului corespundea ca întindere, cu oarecare aproximație, provinciei românești de azi, fiind împărțită din punct de vedere administrativ în comitate, scaune și districte. Numărul comitatelor transilvănene, la fel ca și în perioada voievodatului, ajungea la șapte și anume: *Solnocul interior* cu patru orașe și o sută nouăzeci și trei de sate; *Dăbâca* cu un oraș și o sută șizeci și trei de sate; *Cluj* cu cinci orașe și o sută nouăzeci și șapte de sate; *Turda* cu șase orașe și o sută șizeci și patru de sate; *Alba* cu treisprezece orașe și două sute treizeci de sate; *Târnava* cu două orașe și o sută șaptesprezece sate și *Hunedoara*, cel mai mare dintre comitate, cu cinci orașe și două sute nouăzeci și patru de sate¹³.

Pe lângă cele șapte comitate, Principatul mai cuprindea și trei districte ce se bucurau de o oarecare autonomie administrativă: *Făgărașul* cu un oraș și șizeci și două de sate, *Brașovul* cu două orașe și douăzeci și două de sate și *Bistrița* cu trei orașe și patruzeci și șase de sate¹⁴.

În Transilvania, pe lângă cele șapte comitate și trei districte, mai existau încă șaisprezece, mai apoi paisprezece scaune. Dintre acestea, șapte la început și mai târziu nouă

⁶ *Soliman le Magnifique et son Temps*, ed. G. Veinstein, *La Documentation Franchise*, Paris, 1992, p. 437-484.

⁷ *Ibidem*, p. 454.

⁸ *Ibidem*, p. 484-487.

⁹ M. Berindei, *La probleme transilvain dans la politique hongroise de Süleyman I-er*, în *Soliman le Magnifique et son Temps*, Paris, 1987, p. 505-511.

¹⁰ *Ibidem*, p. 505.

¹¹ *Ibidem*, p. 506.

¹² *Ibidem*.

¹³ I. Benkö, *Transilvania sive Magnus Transilvanie Principatus*, vol. I, Cluj, 1834, p. 378.

¹⁴ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 111.

erau scaune săsești, iar șapte, mai târziu reorganizate în cinci erau scaunele secuiești.

Scaunele săsești, fixate de regulă în jurul unui oraș și a teritoriului agricol adiacent, erau următoarele: *Orăștie*, cu un oraș și unsprezece sate; *Sebeș*, un oraș și cinci sate; *Sibiu*, cu un oraș și treizeci de sate – cel mai mare și mai important dintre scaunele săsești, având în plus două filiale la Săliște și Tâlmaci; *Miercurea*, cu un oraș și zece sate; *Altina*, cu un oraș și douăsprezece sate; *Mediaș*, cu trei orașe și douăzeci și patru de sate; *Sighișoara*, cu două orașe și șaisprezece sate; *Rupea*, cu un oraș și șaptesprezece sate; *Cincul Mare*, cu două orașe și douăzeci de sate¹⁵.

În ceea ce îi privește pe secui, din punct de vedere administrativ, aceștia erau organizați tot în scaune. Numărul scaunelor secuiești a variat până în 1562, când secuii au fost concentrați în cinci scaune. *Ciucul*, cu două filiale, *Gurghiu* și *Cașin*, cuprindea două orașe și cincizeci și unu de sate. *Trei Scaune* a luat ființă prin contopirea, în anul 1562, a celor trei scaune mai vechi: Kézdi, Sepsi și Orbai, la care mai târziu s-a adăugat și un al patrulea, Miklosvár. Ca unitate administrativ-teritorială, *Trei Scaune* avea în componență patru orașe și optzeci și trei de sate. Scaunul *Mureș* cuprindea orașul *Târgu-Mureș* împreună cu o sută douăzeci și șase de sate, în timp ce scaunul *Odorhei*, cu două filiale la Cristur și Brăduț, cuprindea două orașe și același număr de sate ca și Mureșul. Ultimul scaun secuiesc, cel al *Arieșului*, era despărțit de zona secuiască propriu-zisă, alcătuind o enclavă în comitatul Turda; avea în componență două orașe și douăzeci de sate¹⁶.

O situație specială o reprezentau comitatele și districtele din *Partium*. În regiunea numită *Partium* existau patru comitate și două districte, la care, începând cu 1608, s-au mai adăugat alte patru comitate. Dintre comitatele din *Partium* cel mai întins era *Maramureșul*, extins mult înspre nord. Din 1556, *Maramureșul* a fost atașat Principatului, rămânând în această situație în tot timpul suzeranității otomane. Un alt important comitat este *Solnocul de Mijloc*, care cuprindea și districtele Chioar și Crasna. Împreună cu acestea, comitatul *Solnocului de Mijloc* avea două orașe și o sută patruzeci și patru de sate. *Bihorul* era și el un comitat relativ întins, cuprinzând două orașe. În perioada anilor 1556-1660 – cu excepția unui scurt interval de timp cuprins între 1598-1606 – *Bihorul* a fost o parte componentă a Transilvaniei propriu-zise. După ocuparea cetății Oradea Mare, la 31 august 1660, de către amiralul Ali Köse pașa, și până la 1688, cea mai mare parte a comitatului Bihor ajunge sub stăpânirea Porții otomane. *Zarandul*, în epoca Principatului, era un comitat destul de întins și însemnat. Cuprindea depresiunile vestice ale Munților Apuseni, cu un oraș și nouăzeci și două de sate. După 1556, jumătatea vestică a comitatului Zarand intră sub ocupație otomană, fiind transformat în sangeac¹⁷. Prin pacea habsburgo-otomană din 1606, principele Ștefan Bocskay mai primește din partea Habsburgilor încă patru comitate, pe care le adaugă celorlalte din *Partium*: *Bereg*, cu cetatea Munkacs; *Ugocea*, cu cetatea Szölös; *Sátmar*, cu trei orașe, și *Szabolcs*, cu cetatea Kallo¹⁸.

În cadrul acestor unități administrative, organizate de puterea oficială în comitate, scaune și districte, în unele părți ale Transilvaniei, mai ales cele de margine, se păstrează și în timpul Principatului vechile organizări tradiționale românești, cu caracter politic, juridic și administrativ: voievodatele. Ele au supraviețuit pe domeniile cetăților importante, menținându-se ca atare până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Astfel, pe domeniul cetății Ciceului se cunosc, în jurul anului 1553, șapte voievodate; de asemenea, domeniul cetății Chioarului, care forma un district românesc, era împărțit la 1556 în douăsprezece voievodate, atestate și la 1603; pe domeniul cetății Șimleu, în 1594, sunt prezente 10 voievodate; la fel, în Crasna există trei,

¹⁵ G. Reichersdorff, *Chronographia Transylvaniae*, Viena, 1550, p. 8.

¹⁶ *Ibidem*, p. 4; I. Benkő, *op. cit.*, p. 399.

¹⁷ I. Benkő, *op. cit.*, p. 378.

¹⁸ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 115.

iar în Beiuș nouă voievodate¹⁹.

După 1541, o situație aparte au avut-o teritoriile bănățene. Dispuse în extremitatea vestică a Principatului, teritoriile bănățene și cele din dreapta râului Mureș ajung după 1552 sub ocupație otomană, fiind organizate într-un *eyalet* cu reședința la Timișoara. Noua provincie otomană, condusă de un *beylerbei*, era împărțită din punct de vedere administrativ în șase sangeacuri: Gyula, Ineu, Lipova, Cenad, Timișoara, Moldova Nouă (Modava, Modova)²⁰.

Succinta prezentare a structurii și organizării interne a Principatului în epoca suzeranității otomane a fost necesară pentru fixarea în timp și spațiu a unităților administrativ-teritoriale din componența sa și urmărirea evoluției pe care acestea au avut-o. Existența lor a fost marcată de fluctuațiile raporturilor bilaterale transilvano-otomane, cu atât mai mult cu cât în Banat și Transilvania nu a existat o graniță stabilă, o demarcație strictă între teritoriile administrate direct de funcționarii otomani și Principatul Transilvaniei. Granițele dintre Principat și Imperiul otoman depindeau „de cât de lungă era sabia turcului și până unde ajungea *defterdarul* Porții cu strângerea dării sultanului”²¹. Scurgerea a aproape trei decenii (1541-1571), caracterizate prin ciocniri mărunte cu *beylerbeii* otomani din ținuturile de margine, i-a adus pe principii ardeleni la concluzia că delimitarea frontierelor trebuie decisă nu prin registrele Porții (*deftere*) la bunul plac al autorităților otomane, ci prin eliminarea acestor *deftere*²².

Privită prin prisma statutului de *dar-al-ahd*, problema respectării granițelor și integrității teritoriale cuprinde două aspecte complementare. Ele derivă din principiul fundamental al concepției și practicii politice islamice de instaurare a dominației asupra statelor nemusulmane: ocuparea punctelor strategice principale. Prin urmare, primul aspect al problemei respectării hotarelor Principatului autonom privește litigiile teritoriale dintre Poartă și Transilvania, ivite în cadrul acțiunilor cu caracter antagonic: pe de o parte, de constituirea și extinderea treptată a *eyaletului* de Timișoara după 1552, iar pe de altă parte, de recucerirea și eliberarea unor cetăți importante (Ineu, Lipova) în cursul domniei antiotomane a lui Sigismund Báthory. Poarta nu putea renunța din principiu la ținuturile amintite, intrate în proprietatea fiscului otoman, cu atât mai mult cu cât erau în joc punctele strategice ale Transilvaniei. Problema integrității teritoriale, și în primul rând respectarea granițelor și posesiunilor transilvane, s-a pus pentru Imperiul otoman numai din prisma confruntării cu tendințele expansioniste ale Habsburgilor. Factorii de decizie otomani au susținut și apărât integritatea teritorială a Principatului autonom, atâta timp cât aceasta le-a servit propriile interese. Acțiunea de a impune Curții de la Viena respectarea hotarelor Transilvaniei, decurgând din principiul cu caracter reversibil, de a fi prieten prietenilor și dușman dușmanilor, a avut în vedere menținerea intactă a zonei de influență otomană în centrul Europei și apărarea teritoriilor în Ungaria.

Intervențiile otomane pentru retrocedarea cetăților de margine Hust, Chioar, Ecsed, Baia-Mare și Tășnad, ocupate de imperiali, reprezintă cel de-al doilea aspect complementar al problemei respectării integrității Principatului. Atitudinea Porții față de acest aspect al autonomiei Transilvaniei a dobândit un caracter contradictoriu, în sensul în care aceasta, uzând de calitatea de putere suzerană, i-a obligat pe Habsburgi să restituie cetățile de margine ocupate în 1613, silind apoi Dieta să consimtă la predarea, în 1616, a cetății Lipova. Respectarea integrității Transilvaniei a evidențiat capacitatea reală a principatului autonom de a se opune

¹⁹ Șt. Meteș, *Contribuții nouă privitoare la voievozii români din Ardeal și părțile ungurești în veacul al XVI-lea – al XVII-lea*, Cluj, 1922.

²⁰ T. Birăescu, *Banatul sub turci*, Timișoara, 1934, p. 25.

²¹ M. Maxim, *Teritorii românești sub administrația otomană în sec. XVI*, în *Revista de istorie*, nr. 8, 1983, p. 815-816.

²² I. Lukinich, *Erdély területei*, Budapest, 1918, p. 176.

unor pretenții teritoriale otomane, invocând tradiția (cutuma) primelor acte otomane acordate de însuși sultanul Süleyman Magnificul²³.

Apelul la tradiție în relațiile Transilvaniei cu Poarta otomană presupune o raportare multiplă a acestora la fenomenul cutumiar. Analiza izvoarelor, care menționează raporturile bilaterale transilvano-otomane, evidențiază elementele specifice pentru stabilirea relațiilor interstatale. Acestea aparțin practicii comune internațională²⁴, cele mai concludente exemple fiind: plata tributului în schimbul protecției; ajutorul militar; politica externă comună; garanții pentru respectarea unor înțelegeri; daruri protocolare; reînnoirea tratatelor; inviolabilitatea solilor și, nu în ultimul rând, respectarea integrității teritoriale. Acest din urmă aspect, regăsit în mai toate actele acordate de sultani principatului autonom, reflectă garanțiile pe care Poarta, în calitatea sa de putere suzerană, se angaja să le ofere și să le respecte ca atare. Orice încălcare a sarcinilor asumate de către otomani apare, prin urmare, o încălcare a practicii comune, a obiceiurilor care își aveau originea în primele ahd-nâme-le acordate Transilvaniei de sultanul Süleyman²⁵. Faptul că Poarta a făcut, uneori, abstracție de tradiție trebuie pus pe seama conjuncturii politice și a intereselor otomane de a contrabalansa influența habsburgică în zonă.

Problemele sunt deosebit de complexe și contradictorii în același timp. Din această cauză, vom căuta să elucidăm etapele mai importante ale litigiilor teritoriale dintre Poartă și Principatul autonom.

Cercetarea atentă a evenimentelor derulate în perioada 1541-1688, prin confruntarea informațiilor furnizate de izvoarele osmane cu știrile provenite din documentele europene și românești, ne îngăduie să surprindem momentele principale ale evoluției raporturilor de frontieră transilvano-otomane. Nu este lipsit de importanță faptul că fiecare din aceste momente este marcat cronologic de datele între care Principatul autonom s-a aflat sub suzeranitatea otomană. În fața principilor Transilvaniei și a notabilităților nobiliare, după ocuparea Budei, a Ungariei centrale și sudice de către otomani (1541), stăteau câteva obiective fundamentale legate de conservarea noului statut de autonomie și de menținerea prin orice mijloace a hotarelor Principatului. Aceste obiective, absolut necesare, vor îmbrăca un întreg efort de rezistență în fața implantării unor instituții și forme de viață social-politică, economică și culturală proprii societății otomane sau habsburgice²⁶. Apărarea frontierelor și menținerea unor relații echitabile cu conducătorii provinciilor otomane de margine a fost prioritară, fenomenul avându-și importanța sa politică și militară. Până la intervenția habsburgică în Transilvania din 1551, Principatul și-a păstrat funcția primordială de stat tampon, concomitent cu integritatea teritorială consfințită după 1541. Intervenția imperialilor și riscul unor complicații majore au atras intervenția directă a Porții²⁷, care nu-și putea permite pierderea controlului asupra unei zone majore pentru ofensiva spre centrul Europei. În consecință, cercurile politice conducătoare otomane au acționat pentru scoaterea Habsburgilor din Transilvania în paralel cu ocuparea unor ținuturi din extremitatea sud-vestică și nord-vestică a principatului autonom. Acest proces de expansiune în dauna Transilvaniei avea ca scop formarea unor unități administrativ-teritoriale otomane cu sarcina expresă de a supraveghea Principatul, dar și de a preîntâmpina evenimente

²³ V. Panaite, *Cutuma în relațiile româno-otomane*, în *Anuarul Institutului „A.D. Xenopol” Iași*, 30, 1993, p. 508-509.

²⁴ V. Al. Georgescu, V. Hanga, V. Șotropa, *Izvoarele dreptului feudal, structura generală și trăsăturile lui stilistice*, în *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 202-232.

²⁵ M. Maxim, *Capitulațiile în istoria relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, București, 1984, p. 101.

²⁶ Cristina Feneșan, *Problema instaurării dominației otomane asupra Banatului*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 222-238.

²⁷ I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana*, în *Studii*, XIII, nr. 1, 1960, p. 5-35.

de felul aceluia din 1551²⁸.

Pătrunderea și supunerea treptată a unor teritorii de către otomani s-a desfășurat cu predilecție în zona Banatului și a comitatului Bihor. Acest proces începe cu cucerirea orașului și cetății Timișoara (1552) urmată de ocuparea unui șir însemnat de cetăți, în regiunea delimitată de cursurile Dunării, Timișului și Mureșului, în mai puțin de un an și jumătate²⁹.

Intrarea în Transilvania a 7.000 de soldați imperiali sub comanda generalului marchiz Giovanni Castaldo și ocuparea orașului Cluj, la 4 iunie 1551³⁰, îl va determina pe sultanul Süleyman să reînceapă războiul cu Habsburgii. În acest sens, el trimite 80.000 de militari în frunte cu beylerbeiu Rumeliei, Sokollu Mehmed pașa, cu titlul de *Maciaristan serdari* (Serdarul Ungariei) să atace Transilvania. Executând ordinul, comandantul otoman trece Dunărea și Tisa, reușind să ocupe Becse, Becicherecul, Cenadul, Felnacul și Aradul, pentru ca apoi să cucerească, la 8 octombrie 1551, puternica cetate Lipova. Cu tot timpul înaintat (sfârșitul toamnei), ofensiva vijelioasă a trupelor sale i-a permis serdarului Sokollu Mehmed pașa declanșarea asediului Timișoarei la 1 noiembrie 1551. Lipsa tunurilor de asalt, regrouparea armatelor austro-transilvane de către Castaldo și Nádasdy și, mai ales, recucerirea Lipovei de către aliații creștini, la 4 noiembrie, îi determină pe otomani să ridice asediul la 16 noiembrie. Eșecul parțial al campaniei demonstrează necesitatea unei mai bune colaborări între comandanții otomani și, de asemenea, începerea campaniei mai din timp.

Campania otomană din 1552 debutează încă din februarie, când beylerbeiu de Buda, Hadim Ali pașa, ocupa Seghedinul, iar la 11 aprilie Veszprémul. După aceste succese notabile, efortul otoman principal, susținut și de 36 tunuri mari, se îndreaptă asupra Banatului, în special asupra Timișoarei. Început la 12 aprilie 1552, asediul Timișoarei a fost caracterizat prin lupte înverșunate și prin avantajul furnizat otomanilor de vara deosebit de călduroasă, care a secat mlaștinile din jurul cetății. Lipsa unui ajutor din afară, precum și trădarea comandantului spaniol al cetății Lipova, Aldana, care nu a venit în ajutorul asediaților, va determina capitularea Timișoarei. Aproape concomitent cu acest eveniment, otomanii vor intra nestingheriți în Lipova, părăsită de garnizoana imperială.

După cucerirea Timișoarei și a cetăților de pe Mureș a fost constituită o nouă unitate administrativ-teritorială și militară, denumită *Temeşvar eyalet*, deosebită de eyaletul Budei, care cuprindea câmpia Banatului de la Dunăre la Tisa până aproape de Lugoj-Caransebeș, trecând dincolo de Mureș până la Crișul Alb. Eyaletul era condus de un beylerbei cu rang de pașă sau de vizir, care răspundea de armată și de administrație și care avea în subordine mai mulți bei de sangeacuri. Primul beylerbei al Timișoarei a fost Kasim pașa, care fusese mai înainte beylerbei de Buda.

Între 1552-1614 eyaletul de Timișoara a avut 4 sangeacuri cu 4 sangiac bei: Timișoara cu beylerbeiu, Lipova, Cenad și Moldova. După 1614 figurau sangiacurile Gyula și Ineu, iar de la 1660 și sangeacurile Caransebeș, Lugoj, Făget, Arad și Becicherec³¹.

Instalarea de garnizoane otomane în principalele cetăți cucerite, foste cetăți de margine ale Principatului Transilvaniei, a însemnat de fapt constituirea unor nuclee capabile să asigure, din punct de vedere militar, continuarea cuceririi de noi teritorii prin infiltrarea și supunerea treptată a satelor din vestul Transilvaniei³². Această politică ofensivă dovedește că procesul de

²⁸ L. Borcea, *Unele aspecte ale stăpânirii otomane în Bihor*, în *Crisia*, 4, 1974, p. 191-211.

²⁹ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 223.

³⁰ Clujul rămâne sub ocupație habsburgică până în anul 1556.

³¹ L. Szalay, *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-ik században* [Contribuții la istoria națiunii maghiare în sec. al XVI-lea], Pesta, 1861, p. 198; A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, București, 1978, p. 191-193.

³² I. Totoiu, *op. cit.*, p. 5-10.

expansiune teritorială, prin crearea de unități administrative, era privit de otomani ca bază de atac împotriva Ungariei și Transilvaniei. El s-a desfășurat datorită împrejurărilor ivite în cursul expedițiilor otomane din Ungaria – cum ar fi cea din 1566, întreprinsă de sultanul Süleyman Kanunî, când au fost ocupate cetățile Șiria, Ineu și Gyula³³, evidențiind că acest segment al ofensivei otomane s-a datorat mai mult autorității centrale de la Istanbul decât acțiunilor de pază întreprinse de beyii de la hotare³⁴. De altfel, după mărturiile cronicarilor otomani, emirii de margine nu au fost în stare nici măcar să reocupe unele cetăți eliberate în 1595 de oastea banului Lugojului și Caransebeșului, G. Borbély.

Procesul complex de instaurare a dominației otomane în Banat și constituirea eyaletului Timișoara a condus, pe de o parte, la implantarea unor instituții proprii societății otomane³⁵ și pe de altă parte la constituirea unor noi unități administrative ale Imperiului otoman, având ca scop protejarea eyaletului și crearea unor zone tampon cu Principatul autonom. Supunerea unui șir de cetăți din spațiul delimitat de Dunăre, Timiș și Mureș începea, așa cum am arătat, încă în 1552, când izvoarele otomane consemnează cucerirea Lugojului și Caransebeșului³⁶. Cuceririle s-au datorat lui Kasım pașa, primul beylerbei al Timișoarei, care era deosebit de interesat în constituirea unei centuri de protecție a provinciei sale. Acest lucru este dovedit de consemnările unui martor ocular al evenimentelor, Mustafa Gelalzade³⁷, autorul unuia din izvoarele cele mai importante pentru istoria otomană în epoca înfloririi sale.

Cucerirea Lugojului și apoi a Caransebeșului de către Kasım pașa s-au datorat, mai ales, victoriei reputate la Timișoara de către oastea otomană care a suprimat orice posibilități de rezistență, contribuind la scăderea substanțială a moralului creștinilor. Dacă Timișoara și împrejurimile sale au fost transformate în eyalet, în ceea ce privește Lugojul și Caransebeșul nu putem vorbi de o cucerire efectivă în 1552, ci numai de instaurarea unei suzeranități caracterizate în primul rând prin plata haraciului³⁸. Această acțiune reprezintă deci o primă etapă a procesului de cucerire a ținutului amintit. Că lucrurile stau în acest fel ne-o demonstrează modelul propus de profesorul Halil Inalcik³⁹, în opinia căruia cucerirea otomană este un proces complex în care se discern două etape principale care se succed în chip firesc și necesar. În prima etapă otomanii își instaurau un fel de suzeranitate asupra statelor și teritoriilor vecine, caracterizată prin supunerea conducătorilor locali, plata haraciului și participarea la expedițiile întreprinse de sultan⁴⁰. În faza a doua avea loc ocuparea propriu-zisă, în funcție de împrejurări, prin specularea dificultăților sociale, politice și economice generate de fărâmițarea feudală din fiecare regiune. În mod concret, ea se realiza prin eliminarea autorităților locale, instaurându-se controlul otoman efectiv prin introducerea administrației proprii. Baza acestei administrații o forma acțiunea metodică și sistematică de înregistrare în condici imperiale – *defter-i hakâni* – a populației și a tuturor bunurilor și veniturilor impozabile⁴¹.

Limitarea întinderii principatului Transilvaniei în urma constituirii eyaletului Timișoara a determinat reacția concertată a Stărilor generale, a Autorității princiare și a Habsburgilor. Dieta reunită la Sebeșul Săsesc, în 21 septembrie 1552, a încercat, prin vocile reprezentanților stărilor privilegiate, să nu accepte o situație impusă pe calea armelor. Stările au cerut sultanului

³³ M. Guboglu, Mustafa Ali Mehmed, *Cronici turcești*, Extrase, vol. I, București, 1966, p. 356.

³⁴ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 224.

³⁵ T. Birâescu, *op. cit.*

³⁶ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 224.

³⁷ Maria M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, M. A. Mehmed, *Călători străini despre Țările Române*, București, vol. V, 1976, p. 533; M. Guboglu, M. A. Mehmed, *op. cit.*, p. 286.

³⁸ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 227.

³⁹ Halil Inalcik, *Ottoman Methods of Conquest*, în *Studia islamica*, nr. 2, 1954, p. 101.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 108, 109.

⁴¹ *Ibidem*, p. 107.

otoman restituirea teritoriilor care aparținuseră Principatului și care fuseseră ocupate de armatele otomane, oferind în schimb supunerea nelimitată a tuturor aianilor (notabililor) ardeleni⁴². Eșecul acestei încercări, coroborată cu acțiunile militare otomane ce se continuă până în 1553, sunt consemnate cu amărăciune de articolele promulgate la 13 iulie 1553 de către Dieta întrunită la Turda⁴³.

În același context, Ferdinand I Habsburg nu s-a putut abține să nu înfățișeze, în scrisoarea adresată principelui Transilvaniei, mecanismul de instaurare a dominației otomane asupra Lugojului și Caransebeșului⁴⁴. Aceasta nu înseamnă că Imperialii ar fi renunțat la pretențiile lor de dominație asupra Transilvaniei și nici la speranța de a redobândi cetățile de importanță strategică ocupate de otomani.

Sub presiunea imperialilor situația devine dramatică, fapt ce va determina pe regina Isabella, mama principelui Ioan Sigismund Zápolya, să ceară sultanului Süleyman intervenția sa directă pentru rezolvarea crizei. În consecință, sultanul, printr-o "lovitură de maestru", conferă în martie 1554 fostului comite de Timișoara, Petru Petrovici⁴⁵, principalul aliat al lui Zápolya, Lugojul și Caransebeșul cu titlul de posesiune și nu de sangeac. Era o transpunere în terminologia proprie sistemului administrativ otoman a faptului că cetățile și ținuturile lor înconjurătoare constituiau o unitate administrativă distinctă de cea a eyaletului Timișoarei⁴⁶.

Acțiunea sultanului Süleyman însemna, pentru moment, așezarea în vecinătatea Transilvaniei a principalului susținător al politicii de alianță față de otomani, care lupta și pentru reînscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya. Principala consecință a gestului lui Süleyman Magnificul a fost reintrarea banatului Lugojului și Caransebeșului în sfera de exercitare a autorității Principatului autonom. Totodată, acordarea banatului Lugojului și Caransebeșului comitelui Petru Petrovici a însemnat și stabilirea unui hotar între Transilvania și eyaletul Timișoarei, hotar care a cunoscut fluctuații de mică însemnătate⁴⁷. „Tocmai în această zonă, ca și în alte regiuni de contact cu noile posesiuni otomane, pot fi surprinse elementele care, deși nu sunt prea numeroase, definesc fenomenul de condominium”⁴⁸.

Reintrarea banatului Lugojului și Caransebeșului în granițele Principatului nu a însemnat o renunțare a beylerbeilor de Timișoara la pretențiile lor asupra acestor teritorii. S-a ajuns, spre exemplu în 1589, să se pună în discuție însuși dreptul principelui Sigismund Báthory asupra regiunii respective. De altfel, în instrucțiunile solului Gavay Miklós, trimis la beylerbeiu de Timișoara, se prevedea ca în cazul în care otomanii manifestă pretenții să se precizeze felul în care fuseseră retrocedate Transilvaniei cele două cetăți⁴⁹.

O situație similară cu aceea din Banat o regăsim și în părțile comitatului Bihor, aflat și el în centrul atenției exercitate personal de sultan sau de către beylerbeii de margine. Acest proces, declanșat după formarea eyaletului de Timișoara, va înregistra cote alarmante în ultimul pătrar al secolului al XVI-lea. Astfel, când Ștefan Báthory a fost ales principe, în mai 1571, sultanul Selim al II-lea i-a „dăruit” toată Transilvania, cu părțile alipite de Ioan Sigismund, mai

⁴² N. Densușianu, E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, vol. II, 1891, nr. XX, p. 35.

⁴³ S. Szilágyi, *Monumenta Comititalia*, vol. I, nr. III, p. 493.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. XVI, p. 531.

⁴⁵ N. Densușianu, E. Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. LXXVII, p. 183.

⁴⁶ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 230.

⁴⁷ I. Lukinich, *Erdélyi területei*, p. 139-140. Aici sunt enumerate așezările care intrau în posesiunea Lugojului și Caransebeșului.

⁴⁸ Klára Heggy, *Le condominium hungaro-ottoman dans les eyalets hongrois*, în *Actes du Ier Congrès international des Etudes Balaniques et Sud-Est Européennes*, Sofia, 1969, vol. III, p. 594-603.

⁴⁹ Este aici vorba despre faptul că soluția retrocedării celor două cetăți fusese adoptată de însuși sultanul Süleyman, în anul 1554.

puțin teritoriile înscrise în defterul lui Khalil-beg⁵⁰. Noul principe s-a străduit să obțină pentru satele necuprinse în defter scrisori de asigurare, precum și acceptul sultanului că beylerbeii de margine nu vor mai face cuceriri în detrimentul Principatului⁵¹. Acest lucru, acceptat de către Selim al II-lea, va fi ulterior întărit și de sultanul Murad al III-lea. Pentru a împiedica noi pierderi teritoriale, loțiitorul lui Ștefan Báthory, devenit și rege al Poloniei, Cristofor Báthory, i-a dăruit beylerbeiului de Buda, Mustafa pașa, două sate din comitatul Bihorului: Bicaciu și Rădvanul Mare, promițându-i încă trei sate dacă va interveni pe lângă sultan pentru menținerea integrală a domeniului cetății Oradea⁵².

Situația se va complica în primăvara anului 1575, când pretendentul la scaunul Transilvaniei, Gaspar Békés, pentru a obține bunăvoința Porții, i-a promis acesteia cetățile Oradea, Cherechiu, Bajon, Zsáka, Sarkad, împreună cu Lugojul și Caransebeșul. Încercările, fanteziste, dacă ne gândim că Békés viza și majorarea haraciului, vor rămâne fără rezultat, ceea ce nu a însemnat că cetățile promise nu vor rămâne în atenția otomanilor⁵³.

Tendențele de supunere treptată sunt din ce în ce mai evidente în Bihor după 1573, când sangeacebiul de Szolnok și-a manifestat dorința de a ocupa satele Olosig, Albești și Ciuhai. În 1583 același bei de Szolnok, împreună cu spahii săi, a pustiit satele Galoșpetreu, Tarcea Mică, Tarcea Mădăraș, Șilindru, Apathy, Sălacea și Vășad, pentru ca în 1586 să jefuiască Belfirul unde "au tăiat un om" și au dus în robie cincizeci⁵⁴.

Unele așezări din comitatul Bihorului apar înregistrate în defterele sangeacului de Szolnok încă din 1572. Astfel, în defterdarul *náhieului* de Debrețin, aparținând de sangeacul de Szolnok, sunt înscrise 15 sate din comitatul Bihorului, cu 504 case care plăteau haraci otomanilor. În aceeași perioadă, *náhieului* de Nagyálló, din același sangeac, îi erau tributare 4 sate, cu un total de 31 de case⁵⁵.

Războiul purtat de coaliția antiotomană între 1593-1606, punctat de numeroase victorii creștine, a ușurat recucerirea Ineului și a slăbit dominația otomană în Partium, supunerile forțate încetând aproape complet. La această stare de lucruri a contribuit și eșecul otomanilor sub zidurile Oradei (1598), precum și trecerea comitatului Bihor sub controlul Habsburgilor. Astfel, în anul 1599, doar 52 de porți mai plăteau dări otomanilor, și acelea fiind în sud, în fostul comitat al Zarandului⁵⁶.

La începutul secolului al XVII-lea, extinderea granițelor eyaletului Timișoara, atât prin înglobarea banatului Lugojului și Caransebeșului, cât și prin reocuparea unor cetăți importante, Lipova, Ineu și Oradea, deveniseră o preocupare majoră pentru conducătorii politicii otomane⁵⁷. Astfel în ahd-nâme-ul acordat de sultanul Ahmed I principelui Gabriel Báthory, în decembrie 1607, se sublinia că: "... cei ce au plătit dări până la moartea marelui nostru înaintaș, sultanul Murad, și în continuare tot așa să dea dări..."⁵⁸. Precizarea sultanului Ahmed I, înscrisă într-un act oficial, face referiri exprese la lista înregistrată în defterul lui Kalil beg, listă în care sunt înscrise un număr important de sate care aparțineau domeniului cetății Oradea⁵⁹. Satele respective au fost un permanent subiect de dispută între beylerbeii de Timișoara și Buda și

⁵⁰ I. Lukinich, *Erdélyi területei*, p. 174-175.

⁵¹ L. Szalay, *Erdély és a Porta* [Ardealul și Poarta], Budapeșt, 1862, p. 50.

⁵² I. Lukinich, *Erdélyi területei*, p. 174-175.

⁵³ L. Borcea, *op. cit.*, p. 193.

⁵⁴ I. Lukinich, *Erdélyi területei*, p. 176-178.

⁵⁵ Satele respective erau următoarele: Simian cu 20 de case; Cheșeru cu 4 case; Săcuieni cu 4 case; Vășad cu 3 case. Actul otoman a fost redactat de Hagi Sinan bin Mohamed, cadiful din Szolnok, la 30 iulie 1572.

⁵⁶ L. Borcea, *op. cit.*, p. 194.

⁵⁷ W. Bethlen, *História*, vol. H, p. 338.

⁵⁸ I. Mikó, *Erdély történelmi adatok* [Date privind istoria Transilvaniei], Cluj, 1885, vol. II, p. 335.

⁵⁹ *Ibidem*.

principii Transilvaniei, partea otomană insistând fără încetare asupra drepturilor sale față de așezările rurale respective. Cererile otomane nu au fost satisfăcute de principii ardeleni, mai ales că, în perioada 1595-1616, Transilvania a putut redobândi o serie de cetăți strategice importante și, de asemenea, a putut exploata cu abilitate rivalitatea ce se manifesta în zonă între habsburgi și otomani. Cedarea cetății Lipova, care a fost hotărâtă de Dieta reunită la Alba Iulia, la 17 aprilie 1616, a avut loc într-un moment în care nu s-au mai putut neutraliza tendințele de expansiune ale celor două imperii, într-o vreme în care pretendentul George Homonnay, sprijinit de Habsburgi, era capabil să cedeze Porții mai multe cetăți decât ar fi solicitat ea atunci⁶⁰. Gestul cedării cetății Lipova era în contradicție cu precizările făcute în ahd-nâme-lele acordate principilor, care garantau integritatea teritorială a principatului autonom. În consecință, actul din 1616, parafat de stările privilegiate, ne apare ca un abuz din partea Porții, care sacrifică astfel, în numele propriilor interese, angajamentele asumate față de Principat de-a lungul timpului. Într-o scrisoare din 23 ianuarie 1616, Gabriel Bethlen se plânge unui pașă din vecinătatea Transilvaniei în legătură cu pretențiile acestuia față de căpitanul cetății Oradea ca acesta să-i predea unele sate și orașe, căci "altfel le va avea de grijă"⁶¹. Tot în 1616 se înregistrează alte incursiuni otomane în părțile Beiușului, pentru a supune mai multe sate⁶², dar și în aceste condiții grave abia câteva sate au ajuns sub controlul Porții: Suplacul de Tinca, Sânnicolaul de Beiuș și Mocirla⁶³.

Cu toate cazurile de încălcare flagrantă a drepturilor Principatului și de nerespectare de către otomani a precizărilor din tratate privitoare la integritatea teritorială a Transilvaniei, Gabriel Bethlen, împreună cu principii care i-au urmat, au reușit să limiteze doar la atât (Lipova plus unele sate) îndeplinirea pretențiilor teritoriale ale Porții, deși cu tot atât de multă insistență fusese cerută și predarea cetății Ineu. Punct strategic important atât pentru supravegherea Transilvaniei cât și pentru apărarea posesiunilor otomane din Ungaria, Ineu este considerat de către cronicarii otomani „... cheia țărilor ghiaure... Ocuparea și întărirea acestei fortărețe fiind mai importantă decât toate...”⁶⁴. Predarea cetății a constituit obiectul unor discuții neîntrerupte între principii Transilvaniei și beylerbeii otomani din Buda și Timișoara. De altfel, mai târziu, în 1658, ocuparea cetății Ineu va fi cauza ultimă și în parte și scopul expediției întreprinse de marele vizir Küprülü Mehmed pașă.

La fel de presante s-au arătat a fi și problemele legate de deseale incursiuni prădănice în Transilvania ale cetelor armate trimise de sangiacbeii de margine. Astfel, principele Gheorghe Rákoczy I se adresează Porții, în 1632, cerându-i să „poruncească la Timișoara, Lipova, Gyula și Szolnok” să nu i se mai jefuiască satele de la granița Principatului autonom și, în plus, „... acele sate care înainte nu au fost supuse, pe acelea să nu le silească la supunere”⁶⁵. În continuare, principele cerea ca „... aceia care se supun atât turcului cât și ungurului, aceștia să dea în toate părțile impozitul, zeciuiala, spahii și altfel de oameni înstăriți în aceea să nu se opună, și ungurii să se țină la fel. Iar acele sate supuse ce se află în spatele cetăților turcești; acelea să datoreze stăpânului ungur numai suma; tot așa satele care se află în spatele cetăților ungurești și acelea să datoreze stăpânului lor turc numai suma, care sumă una din părți să n-o ridice mai sus decât cum este obiceiul, ca sărmana sărăcime să nu se pustiască...”⁶⁶.

⁶⁰ I. Lukinich, *Erdélyi területei*, p. 245-249.

⁶¹ K. Szabó, *Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése* [Correspondența politică a principelui Gabriel Bethlen], în *Történelmi Tár*, 1880, p. 710-711.

⁶² Á. Szilády, S. Szilágyi, *Török magyarköri*, Budapest 1869, vol. I, p. 201-202.

⁶³ S. Szilágyi, *Monumenta Comititalia*, Budapest 1877, p. 201-202, vol. XIV, p. 463.

⁶⁴ M. Naima, *Tarih*, în M. Guboglu, *Cronici turcești*, vol. II, p. 298.

⁶⁵ *Történelmi Tár*, Budapesta, 1889, p. 435.

⁶⁶ *Ibidem*.

Într-o altă scrisoare, din 3 ianuarie 1643, același principe se plânge cercurilor conducătoare otomane că „turcii din vecini au început să treacă peste frontieră, nu știm din ce motiv, au început să piardă sărăcimea, să-i supună la dări, astfel unele sate care, conform obiceiului, au avut dări, acum le cer de două ori mai mult; pe săracii care nu pot să îndeplinească dorințele lor îi pierd sau îi schingiuesc; din care cauză multe sate au rămas pustii”⁶⁷.

Numeroasele apeluri ale principilor Transilvaniei pe lângă Înalta Poartă evidențiază grija cu care aceștia se preocupă de soarta așezărilor de la hotare. Nu este vorba de protejarea propriilor contribuabili ci, în fapt, de asigurarea inviolabilității hotarelor prea des penetrate de cetele otomane înarmate. Pentru a-și sublinia îngrijorarea și, totodată, pentru a solicita intervenția autorității centrale otomane, cel mai adesea, în demersurile lor diplomatice, principii ardeleni invocă tratatele bilaterale, ahd-nâme-urile acordate de către sultani. De cele mai multe ori, scrisorile principilor subliniază faptul că privilegiile acordate de sultani și parafate de actele emise de cancelaria imperială nu sunt respectate și, mai grav, sunt sistematic eludate de beii otomani deveniți la mijlocul secolului al XVII-lea, supărător de independenți. Nerespectarea tratatelor de către otomani, în privința hotarelor și a siguranței așezărilor din această zonă, precum și blocarea Transilvaniei la tratativele de pace de la Westfalia (1648) vor înăspri raporturile bilaterale și chiar vor îndemna pe unii principii, mai ales Gheorghe Rákoczy I și II la nesupunere. Politica principelui Gheorghe Rákoczy II, de a constitui un nucleu de rezistență antiotomană a Țărilor Române, în jurul Transilvaniei, va determina Poarta și personal pe marele vizir Küprülü Mehmed pașa să acționeze pentru realizarea a două obiective majore. În primul rând înlocuirea principelui devenit indezirabil după campania din Polonia din 1657 și în al doilea rând ocuparea unor puncte strategice importante (Ineu, Lugoj, Caransebeș), care să neutralizeze centrul de rezistență antiotomană creat în Principat. Bănuind intențiile marelui vizir, principele avea dreptate în a atrage atenția Dietei asupra pericolului de a crea un precedent prin predarea cetății Ineu, deoarece aceasta nu era decât o fază în procesul de dezintegrare al Transilvaniei, urmată de cedarea Lugojului și Caransebeșului: „Acum va vrea Ineul, apoi repede Lugojul, apoi poate va voi Brașovul sau Sibiul și la sfârșit Oradea”⁶⁸. Clarviziunea politică a principelui a fost confirmată de desfășurarea ulterioară a evenimentelor, care au demonstrat justetea previziunilor sale privind direcția de expansiune otomană: Ineu, Caransebeș, Lugoj și Oradea.

În raport cu cererea formulată de otomani, de a preda cetățile mai sus amintite, Gheorghe Rákoczy al II-lea a luat o atitudine intransigentă, subliniind că nu era dispus să dăruiască Porții nici măcar o șatră de țigani, și nicidecum cetățile și teritoriile aferente acestora⁶⁹. Atitudinea principelui era cu atât mai tranșantă, cu cât asupra Lugojului și Caransebeșului era îndreptată, constant, atenția beylerbeiului de Timișoara, care nu se sfia să se adreseze pe un ton imperativ căpitanilor ardeleni din ținuturile de margine, sau chiar principilor țării. Așa s-a întâmplat în 1665, când Hasan pașa, beylerbeiul de Timișoara, adresa muștrări căpitanului soldaților sârbi din Lipova, care se hotărâseră să nu se supună sultanului Ahmed I⁷⁰.

Pericolul permanent al înglobării Lugojului și Caransebeșului, precum și a posesiunilor lor, în eyaletul de Timișoara explică insistența cu care banul acestor cetăți, Acațiu Barcsay, ceruse de nenumărate ori principelui Gheorghe Rákoczy II eliberarea iobagilor pentru a spori astfel numărul luptătorilor din această zonă⁷¹. Deși acest fenomen s-a produs în 1654, la 29

⁶⁷ Á. Sziládyi, S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. I, p. 183-185.

⁶⁸ *Ibidem*, vol. V, nr. CCXLL, p. 449.

⁶⁹ I. Lukinich, *Erdélyi területei*, p. 322.

⁷⁰ L. Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palahns Nicolaus Eszterházy 1606-1645*, Budapesta, 1932, nr. 3, p. 424.

⁷¹ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, Budapesta, 1883, vol. IV, nr. 571, p. 349.

septembrie, efortul s-a dovedit a fi tardiv, el nereușind să salveze cetățile.

Procesul instaurării dominației otomane asupra celor două ținuturi de margine este un rezultat concret al expediției marelui vizir Küprülü Mehmed pașa împotriva lui Rákoczy II, din iunie 1658. Chiar dacă la 28 iunie 1658, în lupta de la Ineu, principele repurtase o victorie asupra otomanilor, intrarea în Transilvania, spre sfârșitul lunii august, a tătarilor și a beylerbeiului de Silistra au determinat predarea cetăților prin înțelegere, la prima somație formulată de asediatori⁷².

Campania otomană din 1658 a avut consecințe deosebit de grave pentru Transilvania, în sensul în care ea a însemnat nu numai pustiirea Principatului, ci și impunerea condițiilor pentru alegerea noului principe, precum și mărirea haraciului de la 15.000 la 40.000 de galbeni, plata despăgubirilor de război și cedarea cetăților Lugoj și Caransebeș⁷³. Cronicile osmane referitoare la modul în care s-au purtat tratativele între Kenan pașa, beylerbeiul de Buda, și Acațiu Barcsay, Francisc Daniel și Johannes Lutsch oferă un excelent tablou al acestor realități tulburătoare. Cu toate condițiile deosebit de dure, solii Transilvaniei au avut o atitudine demnă față de pretențiile lui Kenan pașa, insistând asupra faptului că, în calitatea pe care o au, ei nu pot să-și asume răspunderi care nu le intrau în competență. Acest lucru reiese și din jurnalul personal al lui Johannes Lutsch⁷⁴, care confirmă însemnările din cronica lui Mustafa Naima: „Vă rugăm de la pământ până la cer, ca atât pentru aceste cetăți cât și pentru aceste pământuri să arătați milă acestor robi, să nu se ceară ce nu putem săvârși, căci altfel făgăduind că le vom da, s-ar putea să nu fie cu puțință să dăm ceea ce ne-am obligat”⁷⁵.

Demn de remarcat este că pentru reprezentanții diplomați otomani baza de discuții în vederea fixării noilor hotare ale Principatului o constituia situația anterior creată, în urma expedițiilor întreprinse de sultanul Süleyman Magnificul. Pentru cronicarii otomani, în cazul nostru pentru Naima, era vorba de restabilirea, pe baza defterelor, a unor hotare vechi: „Rugămintea noastră este doar ca granița veche înregistrată în condicile împărătești ca eyalet să fie luată ca drept bază și să nu se îngăduie călcarea ei”⁷⁶. Interesant că această remarcă nu privea numai ținuturile din jurul Ineului, ci și pe cele aparținând orașelor Lugoj și Caransebeș. În fața presiunilor otomane, solii, în frunte cu Acațiu Barcsay, au invocat un argument de ordin juridic, pentru apărarea integrității teritoriale a principatului, care făcea apel la prevederea înscrisă în *ahd-nâme-ul* acordat Transilvaniei de sultanul Süleyman, de a nu se mai cere alte cetăți și pământuri⁷⁷.

Ocuparea Lugojului și Caransebeșului reprezenta un element al planului de cucerire inițiat asupra ținuturilor de margine ale Transilvaniei de către Küprülü Mehmed pașa. Izbucnirea războaielor gelaliilor și progresiva înrăutățire a situației din Anatolia l-a silit pe marele vizir să renunțe, pentru moment, la cererea de cedare și a cetății Oradea și să caute o rezolvare urgentă a situației politice din principat. În consecință, Acațiu Barcsay, ultimul ban al Lugojului și Caransebeșului, a fost numit principe, primind la 14 septembrie 1658 însemnele puterii în schimbul acceptării condițiilor otomane: despăgubiri de război, mărirea haraciului și, în plus, o serie de cedări teritoriale⁷⁸. În opinia vestitului călător otoman Evlya Celebi, în 1658 au intrat în hotarele eyaletului de Timișoara alte șapte orașe alături de Ineu, Caransebeș și Lugoj⁷⁹. Această

⁷² M. Naima, *op. cit.*, p. 353.

⁷³ *Ibidem*, p. 358.

⁷⁴ Johannes Lutsch, *Diarium*, ed. J. Kemény, în *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, Cluj, 1839, vol. I, p. 297, 301.

⁷⁵ M. Naima, *op. cit.*, p. 358.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ M. Naima, *op. cit.*, p. 354-355.

⁷⁹ Maria M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, M. A. Mehmed, *op. cit.*, p. 341.

stare de lucruri este menționată de însuși Mustafa Naima, care susține că în afara cetăților amintite au mai fost predate și alte orașe⁸⁰. Cât privește cedarea Lugojului și Caransebeșului, ea reprezintă consecința dramatică a unor condiții grele impuse lui Acațiu Barcsay, care presupuneau pe lângă predarea întregului teritoriu și restituirea țăranilor ce se refugiaseră în Transilvania⁸¹.

Cedarea banatului Caransebeșului și Lugojului a reprezentat un moment deosebit în istoria principatului autonom și a trebuit sancționat, vrând-nevrând, de către Dieta reunită la 12 octombrie 1658⁸². Ocuparea celor două cetăți, împreună cu măsurile punitive impuse Transilvaniei, demonstrează noua orientare politico-militară a Porții și pierderea treptată de către principat a funcțiilor sale militare și economice de stat tampon. Anul 1658 a avut atât de grele urmări, încât Ali pașa Küprülü, cuceritorul Oradei, a făgăduit la 27 august 1660 să mijlocească la Poartă o reducere a obligațiilor⁸³.

Tragismul existenței Principatului Transilvaniei s-a accentuat în anii următori prin cucerirea Oradei și transformarea Bihorului în eyalet otoman. La 27 august 1660, după un asediu care a durat 46 de zile, Oradea a fost cucerită. După cucerirea Oradei și înființarea eyaletului otoman de aici, s-a instalat o puternică garnizoană militară precum și un numeros aparat birocratic-funcționăresc. În noua provincie otomană, pentru asigurarea cu bani și alimente, s-au conscris 12.000 de case din satele din Crișana și Satu-Mare⁸⁴. Această stare de lucruri a determinat vehemente proteste din partea principelui Transilvaniei, care, în corespondența sa cu diferiți demnitari ai Porții, dar mai ales cu noul beylerbei de Oradea, invocă mereu „scrisoarea de credință” a lui Ali pașa, dată locuitorilor cetăți cu ocazia predării ei⁸⁵. În primul punct al acestei scrisori se preciza că în afară de Oradea și de bunurile sale, otomanii nu vor lua nici un fel de alte teritorii sau cetăți⁸⁶. Trebuie subliniat că documentul emis de Ali pașa nu preciza clar ce se înțelegea de către partea otomană, prin "Oradea și bunurile ce-i aparțin". Orădenii credeau că acest aspect se referă la domeniul orașului, în timp ce otomanii credeau că este vorba despre toată Crișana, inclusiv cele cinci comitate din nord-vestul Transilvaniei care fuseseră subordonate din punct de vedere militar marelui căpitan de Oradea. Așa se explică prezența unor importante contingente militare otomane în zonă și, totodată, încercarea noilor autorități de a-și exercita controlul asupra Partium-ului de la nord de Crișul Alb.

În anii ce au urmat cuceririi Oradei, sultanul Mehmed IV a trimis aici un reprezentant personal, pe defterdarul Piri-pașa, să întocmească un registru în care să fie cuprinse toate satele ce vor aparține Oradei. Pentru a justifica prezența otomană în zonă, Piri-pașa a trecut în defterul său și sate care nu au aparținut comitatului Bihor, ci Crasnei, Solnocului de Mijloc și din Lăuntru, Dăbâca, Cluj⁸⁷. Protestele localnicilor, dimpreună cu cele ale principelui Mihail Apafi, nu au încetat să se facă simțite și s-au concentrat, cu predilecție, în instrucțiunile date solilor ardeleni trimiși la Poartă. Din păcate, protestele transilvănene nu au putut opri abuzurile noilor autorități otomane, care au introdus în defterul lui Piri-pașa mult mai multe sate decât ar fi fost normal. Ca urmare a acestor abuzuri repetate, problemele teritoriale devin foarte acute, căci cucerirea cetății Oradea a însemnat din punct de vedere militar pentru Transilvania pierderea unei însemnate cetăți de margine. Din punct de vedere teritorial, principalele localități ale eyaletului erau: Pomezău, Tileagd, Beiuș, Sarkad și Bajom⁸⁸. În funcție de acestea eyaletul otoman era divizat în sangea-

⁸⁰ M. Naima, *op. cit.*, p. 301.

⁸¹ S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. XII, nr. 3, p. 70,

⁸² Á. Sziládyi, S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. V, nr. CLXXVI, p. 487.

⁸³ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, București, 1965, p. 372-374.

⁸⁴ Á. Sziládyi, S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. V, p. 244-245.

⁸⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 486-488.

⁸⁶ L. Borcea, *Unele aspecte*, p. 200.

⁸⁷ S. Szilágyi, *Erdelyország*, pag. 306.

⁸⁸ *Idem*, *Monumenta Comititia*, XVI, pag. 92.

curile de Șinteu, Sîniob, Pomezău și Beiuș⁸⁹. Partea de nord a fostului comitat Bihor, adică cetatea Săcuieni cu satele aparținătoare, au rămas ale Transilvaniei până în anul 1685 când au fost preluate sub administrație habsburgică⁹⁰.

Pentru a avea un tablou complet asupra întinderii stăpânirii otomane în vestul Principatului autonom, trebuie să subliniem că aceștia au reușit să cuprindă în întregime și comitatele Solnocul din Lăuntru (69 sate) și Crasna, cu excepția cetăților Hodod, Șimleu și Cehu-Silvaniei. În comitatul Dăbâca, dacă în 1664 stăpâneau trei sate, din 1670 numărul lor s-a ridicat la 44, în timp ce țara Chioarului, cu excepția cetății Chioar, plătea și ea dări otomanilor. De asemenea, comitatul Maramureș era supus în mare parte, până la Câmpulung la Tisa și Sighet⁹¹.

O situație similară o regăsim și în sud-vestul Transilvaniei, unde otomanii au pătruns până la Hațeg. Acest lucru reiese din plângerile unor slujbași ai comitatului Hunedoarei, în contextul în care 400 de spahii au lovit Hălmagiul⁹².

Tabloul este cutremurător și el evidențiază o stare de fapt datorată noului curs al evenimentelor de după 1657-1658, când statutul principatului se diminuează simțitor, racordându-se la notele specifice celui acordat de Înalta Poartă Moldovei și Țării Românești.

Se poate concluziona că evoluția raporturilor transilvano-otomane este cel mai bine surprinsă prin însăși derularea „ideii de frontieră” și a impactului pe care aceasta a avut-o asupra Principatului autonom. Integritatea teritorială a Transilvaniei, deși garantată prin prevederi exprese înscrise în actele oficiale otomane și apărată cu cerbicie de principii, a contat doar atâta timp cât ea s-a intersectat cu interesele politice, economice și militare otomane în zonă. În momentul în care interesele Porții au făcut necesare unele amputări teritoriale, sultanii nu au ezitat să ocolească prevederile din ahd-nâme-le vizând garantarea hotarelor. Lucrurile au exprimat, prin „limbajul” dur al faptelor, fluctuația intereselor și opțiunilor politico-militare otomane. În timp, mai ales după 1658, ele vor deveni pretexte pentru limitarea autonomiei Transilvaniei, autonomie ce se va diminua continuu pe măsura eludării statutului de stat tampon între Imperiile Otoman și Habsburgic.

THE BILATERAL DIPLOMATIC AND POLITICAL RELATIONS BETWEEN TRANSYLVANIA AND THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

The evolution of the idea of frontier and its impact it is best illustrated marks the relations between the autonomous Principality of Transylvania and the Ottoman Empire. The territorial integrity of Transylvania, although guaranteed by the accurate stipulations from the official Ottoman documents and strongly defended by the princes, mattered as long as it converged with the political, economical and military interests of the Ottoman Empire in this area. From the moment when the Ottoman interests dictated territorial reconfigurations the sultans didn't hesitate to elude the stipulations of ahd-nâme which guaranteed the borders.

In time, especially after 1658, they became excuses for the limitation of the autonomy of the Principality Transylvania. It continuously decreased along with the elusion of the principality statute of buffer state between the Ottoman and the Hapsburg Empires.

⁸⁹ I. Karacsony, *Evlia Cselebi török vilagutozo Magyarorszagi utozasai* [Călătoriile prin Ungaria ale călătorului turc Evlia Celebi], Budapest, 1904, p. 232.

⁹⁰ I. Lukinich, *Erdélyi területi*, p. 469.

⁹¹ *Ibidem*, p. 469-471.

⁹² Á. Sziládyi, S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. IV, 474-475.